

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.2.14>

ЕКОЛОГО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Ковтун О.М.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального та адміністративного права
Академії адвокатури України
ORCID: 0000-0001-5125-4279
e-mail: ot.74@ukr.net*

Ковтун О.М. Еколого-правові аспекти збройної агресії Російської Федерації проти України.

У статті досліджуються еколого-правові аспекти збройної агресії Російської Федерації проти України.

Проаналізовано проблеми притягнення держави-агресора до відповідальності за екоцид. Знайшовши законодавче закріплення у національному кримінальному законі (ст. 441 Кримінального кодексу України), екоцид не отримав свого закріплення у міжнародному кримінальному праві. Він не визнаний злочином ні у Римському статуті Міжнародного кримінального суду, ні у будь-якому іншому міжнародному нормативно-правовому акті. Станом на сьогодні злочини росіян проти довкілля можуть розслідуватися Міжнародним кримінальним судом як воєнні злочини. Автор статті підтримує пропозицію щодо необхідності включення злочину екоциду до Римського статуту.

Досліджується еколого-правовий аспект формування міжнародного компенсаційного механізму, складовими якого є: 1) міжнародний реєстр збитків; 2) компенсаційна комісія (яка розглядатиме індивідуальні заяви про компенсацію Російською Федерацією збитків від громадян, компаній та держави); 3) компенсаційний фонд (який накопичуватиме кошти для виплати рішень комісії, в тому числі за рахунок конфіскованих російських активів).

Проаналізовано механізм відшкодування екологічної шкоди, заподіяної внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, та запропоновано шляхи його оптимізації. В основу майбутнього компенсаційного механізму має бути покладено «підхід екосистемних послуг», що дозволить значно збільшити розмір екологічної шкоди, що сплачуватиме Російська Федерація Україні.

Досліджено та проаналізовано міжнародну практику компенсації екологічної шкоди, завданої агресором у результаті воєнних дій та тимчасової окупації.

Автором наголошено на необхідності реформування державної системи моніторингу довкілля. Не маючи достовірних даних моніторингу, складно довести причинно-наслідковий зв'язок між протиправними діями держави-агресора та шкодою, заподіяною довкіллю.

Ключові слова: збройна агресія; довкілля; екологічний злочин; екоцид; екологічна шкода; екосистемні послуги; компенсаційний механізм; відшкодування екологічної шкоди.

Kovtun O.M. Environmental and legal aspects of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine.

The article examines the environmental and legal aspects of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine.

The problems of bringing the aggressor state to responsibility for ecocide are analyzed. Having found a legislative enshrinement in the national criminal law (Article 441 of the Criminal Code of Ukraine), ecocide has not been enshrined in international criminal law. It is not recognized as a crime either in the Rome Statute of the International Criminal Court or in any other international legal act. As of today, Russian crimes against the environment can be investigated by the International Criminal Court as war crimes. The author of the article supports the proposal regarding the need to include the crime of ecocide in the Rome Statute.

The ecological and legal aspect of the formation of an international compensation mechanism is studied, the components of which are: 1) an international register of damages; 2) compensation commission (which will consider individual applications for compensation by the Russian Federation for losses from citizens, companies and the state); 3) compensation fund (which will accumulate funds to pay commission decisions, including at the expense of confiscated Russian assets).

The mechanism of compensation for environmental damage caused as a result of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine is analyzed, and ways of its optimization are proposed. The future compensation mechanism should be based on the «ecosystem services approach», which will significantly increase the amount of environmental damage that the Russian Federation will pay to Ukraine.

The international practice of compensation for environmental damage caused by the aggressor as a result of military actions and temporary occupation was studied and analyzed.

The author emphasized the need to reform the state environmental monitoring system. Without reliable monitoring data, it is difficult to prove a causal relationship between the illegal actions of the aggressor state and the damage caused to the environment.

Key words: armed aggression; the environment; environmental crime; ecocide; environmental damage; ecosystem services; compensation mechanism; compensation for environmental damage.

Постановка проблеми. На сьогодні шкода, завдана довкіллю внаслідок війни, вже перевищує 2,4 трильйона гривень [1]. Але це лише «верхівка айсберга», тому що обчислити розмір реально заподіяної шкоди уявляється можливим лише після деокупації всієї території України та розробки і прийняття спеціальних методик, які б базувалися на концепції екосистемних послуг.

Україна і світ перебувають на межі екологічної катастрофи, і війни наближають нашу планету до цього стану. У ході збройної агресії Російської Федерації проти України внаслідок постійних обстрілів виникають масштабні лісові пожежі, знищуються природоохоронні території, флора та фауна, екосистеми забруднюються небезпечними хімічними речовинами від боєприпасів, військової техніки. У 24-му принципі Декларації Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку (1992 рік) зазначено, що війна неминуче здійснює руйнівний вплив на процес сталого розвитку, тому держави мають поважати міжнародне право, що забезпечує захист довкілля, під час збройних конфліктів і мають співпрацювати, за необхідності, у справі його подальшого розвитку. Це дійсно так. Але Російська Федерація є державою-агресором, яка не поважає та грубо порушує норми міжнародного права, принципи людського співіснування.

Надзвичайними завданнями сьогодні є фіксація, документування та обчислення розміру екологічної шкоди, заподіяної внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України. Україна має створити власний компенсаційний механізм, врахувавши існуючий історичний досвід. Держава-агресор має понести відповідальність за вчинені екологічні злочини, зокрема за екоцид.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі еколого-правові аспекти збройної агресії Російської Федерації проти України досліджено у працях провідних представників вітчизняної правової науки: В.І. Андрейцева, Г.І. Балюк, М.Я. Ващишин, А.П. Гетьмана, В.М. Єрмоленка, Р.С. Кіріна, Т.Г. Ковальчук, Ю.А. Краснової, П.Ф. Кулинич, Н.Р. Кобецької, В.В. Костицького, Т.В. Лісової, Н.Р. Малишевої, В.В. Носіка, Є.П. Суєтнова, М.В. Шульги та ін.

Метою статті є дослідження еколого-правових аспектів збройної агресії Російської Федерації проти України.

Вклад основного матеріалу. Російсько-українська війна загострила екологічну кризу, поставила перед Україною та світовим співтовариством нові виклики та загрози екологічній, продовольчій, кліматичній, ядерній, біологічній безпеці, що ставить під питання досягнення цілей сталого розвитку, а також досягнення Європейським Союзом кліматичної нейтральності до 2050 року. До екологічної складової збройної агресії Російської Федерації проти України прикута увага всього світу. Так, зокрема, значну увагу проблемі приділено на конференції Організації Об'єднаних Націй COP27, присвяченій кліматичним змінам і обмеженню викидів, що відбулася у Єгипті 6-18 листопада 2022 року та COP28 (30 листопада – 13 грудня 2023 року, Дубай). У виступах світових лідерів зазначалося, що саме через збройну агресію Російської Федерації проти України світ змушений був відмовитися від багатьох «зелених» ініціатив. Під загрозою перебуває перехід до поставлених кліматичних цілей, а тому необхідно докласти зусиль для якнайшвидшого припинення російсько-української війни. Генеральний секретар ООН Антоніу Гутерріш влучно

зазначив: «Людство має вибір: співпрацювати або зникнути. Або пакт кліматичної солідарності, або пакт колективного самогубства». Він також влучно та справедливо зазначив, що нині світ перебуває на шляху до «кліматичного пекла» на тлі зростання викидів парникових газів [2].

Отже, вектор рашистської агресії, спрямований на нищення довкілля України, є доволі значним. Ворог розуміє, що йому не під силу знищити Український народ, тому вдається до знищення середовища існування народу, нашого спільного дому – довкілля.

Одним із найзухваліших фактів екоциду є підрив греблі Каховської ГЕС. Відповідальність за екоцид передбачено ст. 441 Кримінальному кодексу України. Законодавець визначає цей злочин як «масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу» [3]. Проте екоцид не знайшов свого закріплення у міжнародному кримінальному праві. Він не визнаний злочином ні у Римському статуті Міжнародного кримінального суду (далі – МКС), ні у будь-якому іншому міжнародному нормативно-правовому акті. Україна підписала Римський статут МКС 20 січня 2000 року, однак ще не ратифікувала його. Україні варто вирішити питання ратифікації Римського статуту, що надасть можливість звертатись до цієї міжнародної інституції щодо воєнних злочинів, вчинених внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України (у тому числі, щодо тих, які заподіюють шкоду довкіллю) [4, с. 156].

Станом на сьогодні злочини росіян проти довкілля можуть розслідуватися МКС як воєнні злочини. Відповідно до Римського статуту, МКС має юрисдикцію щодо таких злочинів: а) злочини геноциду; б) злочини проти людяності; в) воєнні злочини; г) злочини агресії. Стаття 8(2)(b)(iv) Римського статуту перелічує діяння, що вважаються воєнними злочинами. Зокрема, такими злочинами визначено умисне вчинення нападу, коли відомо, що такий напад стане причиною випадкової загибелі або каліцтва цивільних осіб або шкоди цивільним об'єктам або масштабної, довгострокової та серйозної шкоди навколишньому природному середовищу, яка буде явно несумісною з конкретною і безпосередньо очікуваною загальною воєнною перевагою.

5 січня 2023 року було прийнято Резолюцію Парламентської асамблеї Ради Європи (далі – ПАРЄ) «Вплив збройних конфліктів на довкілля». У Резолюції, зокрема, наголошено на необхідності кодифікації поняття “екоцид”, як на національному, так і на міжнародному рівні. ПАРЄ висловила рішучу підтримку зусиль щодо внесення змін до Римського статуту МКС шляхом доповнення його новим злочином – екоцидом. Відповідно до прийнятого тексту Резолюції, необхідно внести зміни до Римського статуту МКС і включити у його текст екоцид, що виступатиме окремим видом злочину. У Резолюції проголошено, що держави-члени зобов'язані здійснити усі необхідні заходи із заборони використання забороненої зброї під час збройних конфліктів. Варто наголосити, що така зброя непропорційно впливає на довкілля, завдаючи йому значної шкоди, а також, робить неможливим життя людей в зоні ведення бойових дій [5].

Держава-агресор має відшкодувати шкоду, заподіяну українському довкіллю. Наразі триває формування правових засад щодо визначення розміру екологічної шкоди. Основним нормативно-правовим актом, що врегульовує відносини з визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, є постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 326, якою був затверджений відповідний Порядок та на підставі якого було прийнято низку методик, зокрема: Методика визначення розміру шкоди завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану (затверджено наказом Міндовкілля від 04 квітня 2022 року № 167); Методика розрахунку неорганізованих викидів забруднюючих речовин або суміші таких речовин в атмосферне повітря внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій та/або під час дії воєнного стану та визначення розмірів завданої шкоди (затверджено наказом Міндовкілля від 13 квітня 2022 року № 175); Методика визначення збитків, заподіяних внаслідок забруднення та/або засмічення вод, самовільного користування водними ресурсами (затверджено наказом Міндовкілля від 21 липня 2022 року № 252); Методика визначення розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок самовільного користування надрами (затверджено наказом Міндовкілля від 15 вересня 2022 року № 366); Методика визначення шкоди та збитків завданих земельному фонду України внаслідок збройної агресії Російської Федерації (затверджено наказом Мінагрополітики від 18 травня 2022 року № 295); Методика визначення шкоди та збитків, заподіяних лісовому фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації (затверджено наказом Міндовкілля від 5 жовтня 2022 року № 414); Методика визначення збитків, заподіяних навколишньому природному середовищу в ме-

жах територіального моря, виключної морської (економічної) зони та внутрішніх морських вод України в Азовському та Чорному морях (затверджено наказом Міндовкілля від 19 серпня 2022 року № 309); Методика визначення шкоди та збитків, завданих територіям та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації (затверджено наказом Міндовкілля від 13 жовтня 2022 року № 424).

Але у зазначених вище Методиках не враховується вартість недоотриманих Українським народом екосистемних послуг – усіх корисних ресурсів та вигод, які людина може отримати від природи, оскільки наразі в Україні відсутнє законодавче забезпечення концепції екосистемних послуг (зокрема, Закон «Про екосистемні послуги» та відповідні методики оцінювання конкретних видів екосистемних послуг). Як відомо, ліси здатні виділяти кисень та поглинати вуглекислий газ, болота – очищати і примножувати воду, морські та інші природні території – позитивно впливати на клімат, врожайність і здоров'я людини. Це і є екосистемні послуги [4, с. 157]. Хоча екосистемні послуги і безкоштовні, частину з них можна монетизувати і включити до суми репарацій, що сплачуватиме Україні держава-агресор.

Надважливим завданням сьогодення є створення міжнародного компенсаційного механізму, складовими якого є: 1) міжнародний реєстр збитків; 2) компенсаційна комісія (яка розглядатиме індивідуальні заяви про компенсацію Росією збитків від громадян, компаній та держави); 3) компенсаційний фонд (який накопичуватиме кошти для виплати рішень комісії, в тому числі за рахунок конфіскованих російських активів).

Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН A/RES/ES-11/5 «Про сприяння правовому захисту і відшкодуванню шкоди за агресію проти України» від 14 листопада 2022 року, було визнано необхідність створення компенсаційного механізму для України та міжнародного реєстру збитків. Таке рішення Генеральної Асамблеї дає підґрунтя країнам-членам ООН, де заарештовані російські активи, та Україні укласти договір про створення міжнародного компенсаційного механізму для притягнення Російської Федерації до відповідальності та відшкодування завданих агресією збитків.

На саміті глав держав та урядів Ради Європи, що відбувся у Рейк'явіку 16-17 травня 2023 року, було підписано декларацію про створення реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації. 43 країни та Європейський Союз приєдналися або заявили про намір приєднатися до реєстру [6].

Реєстр збитків створюється як платформа для міжурядової співпраці, яка діє в інституційних рамках Ради Європи. Він розташований в м. Гаага (Королівство Нідерланди) і є документальною формою обліку доказів та претензій про заподіяні збитки, шкоду чи ушкодження, які починаючи з 24 лютого 2022 року сталися на території України внаслідок міжнародно-протиправних дій російської федерації в Україні або проти неї. Заяви та інформацію про завдані збитки матимуть змогу подавати всі зацікавлені фізичні і юридичні особи, а також держава Україна [7].

Реєстр приймає та обробляє інформацію, що стосується заяв про відшкодування збитків та доказів; категоризує, класифікує та систематизує такі заяви, оцінює та визначає прийнятність заяв для включення до Реєстру та реєструє прийнятні заяви з метою їх майбутнього розгляду та винесення рішення. Реєстр не має жодних юрисдикційних функцій щодо винесення рішень стосовно таких заяв, включаючи визначення відповідальності та присудження будь-яких виплат чи компенсацій. Заяви, докази та пов'язану інформацію до Реєстру подають заінтересовані фізичні та юридичні особи, а також держава Україна (включаючи її регіональні та місцеві органи влади, державні чи підконтрольні установи) [8].

Реєстр збитків не уповноважений розглядати заяви та призначати компенсації, очевидно ще це буде прерогатива відповідної комісії та компенсаційного фонду, без створення яких робота Реєстру немає жодного сенсу. З 2 квітня 2024 року до міжнародного Реєстру збитків почався прийом заяв за однією категорією, визначеною Радою Реєстру – «Зруйноване або пошкоджене житло фізичних осіб». Прийом заяв щодо збитків, заподіяних навколишньому природному середовищу, планується розпочати пізніше.

16 квітня 2024 року на 10 засіданні Парламентської Асамблеї Ради Європи прийнято Резолюцію 2539 (2024) щодо підтримки відбудови України, у якій зазначається, що створений під егідою Ради Європи міжнародний компенсаційний фонд, як компенсаційний механізм та окремий міжнародний інструмент уповноважений розглядати претензії та/або виплачувати компенсацію за шкоду або втрату, заподіяну Російською Федерацією у зв'язку з протиправними діями в Україні,

забезпечить структурований спосіб оцінки та відшкодування збитків, завданих різними опосередкованими сторонами, у зв'язку з незаконним вторгненням Російської Федерації в Україну. Цей механізм компенсації має покривати низку збитків, включаючи, але не обмежуючись, такими як пошкодження інфраструктури, впливу навколишнього середовища, економічних втрат, понесених компаніями та інвесторами, а також витрат, пов'язаних з хостингом та підтримкою переміщених осіб, як в Україні, так і за її межами [9].

Формуючи компенсаційний механізм, ми маємо досліджувати та аналізувати міжнародну практику компенсації екологічної шкоди, завданої агресором у результаті воєнних дій та тимчасової окупації.

У міжнародній практиці за способом та формою покладання практичного зобов'язання щодо сплати воєнних репарацій виокремлюються два їх різновиди: 1) репарації як наслідок взаємних мирних домовленостей (так звана договірна група) та 2) репарації як наслідок рішення третьої сторони (наприклад, судів чи Ради безпеки ООН).

Єдиним прикладом мирних домовленостей, що передбачали можливість сплати репарацій за екологічну шкоду, є мирні домовленості між Еритреєю та Ефіопією (2000). Так, згідно з Алжирським мирним договором між Еритреєю та Ефіопією (12 грудня 2000 року) було утворено нейтральну Комісію з претензій, яка була уповноважена приймати рішення в арбітражному порядку щодо претензій на відшкодування шкоди. Серед претензій Еритреї була компенсація шкоди, завданої довкіллю. Проте всі ці претензії були відхилені комісією через їхню недостатню обґрунтованість. Отже, Україні важливо сьогодні врахувати цей досвід, належним чином фіксувати та документувати екологічні злочини російської федерації на території України.

Практика Міжнародного суду ООН щодо відшкодування екологічної шкоди, заподіяної воєнними діями, окупацією території іншої держави, є незначною. Про встановлення та присудження компенсації екологічної шкоди йдеться у двох справах: Певна діяльність, проведена Нікарагуа у прикордонній зоні (Коста-Ріка проти Нікарагуа) [10] та Збройні дії на території Конго (Демократична Республіка Конго проти Уганди) [11]. Зокрема, цікавим є досвід Коста-Ріки, яка для визначення розміру екологічної шкоди використала «підхід екосистемних послуг», згідно з яким цінність довкілля оцінюється через послуги та товари, які воно може надати і які можуть бути чи не можуть бути продані на ринку. Такий підхід дозволяє врахувати повну і потенційно довготривалу шкоду, заподіяну довкіллю [10] У Справі «Збройні дії на території Конго (Демократична Республіка Конго проти Уганди)» Міжнародний суд присудив відшкодування шкоди у формі загальної суми, а не для кожного виду природних ресурсів [11].

При виробленні доктринальних підходів до питань компенсації екологічної шкоди, заподіяної внаслідок збройної агресії російської федерації, неодмінно маємо враховувати історичний досвід створення спеціальних компенсаційних органів. Так, для компенсації шкоди довкіллю та інших збитків, що заподіяв Ірак внаслідок збройної агресії проти Кувейту (1990-1991 роки) ООН створила окремий орган – компенсаційну комісію – The United Nations Compensation Commission (UNCC) [12]. Компенсаційна комісія ООН створена як тимчасовий допоміжний орган Ради безпеки ООН у 1991 році з метою розгляду претензій і виплати компенсації за втрати і шкоду, спричинені внаслідок незаконного вторгнення Іраку та окупації Кувейту. Компенсаційна комісія функціонувала 31 рік, її діяльність була припинена у 2022 році. Ірак заплатив біля 52,4 млрд збитків станом на 2022 рік по всім заявам всіх категорій. З них, 5,26 млрд виплачено для відшкодування екологічної шкоди.

Однак, оскільки РФ є постійним членом Ради Безпеки ООН, то навряд чи компенсаційна комісія для України буде створена за аналогією з компенсаційною комісією у справі Кувейту та Іраку.

Суттєвого реформування потребує державна система моніторингу довкілля. Не маючи достовірних даних моніторингу, практично неможливо довести причинно-наслідковий зв'язок між протиправними діями держави-агресора та шкодою, заподіяною довкіллю. Заходи щодо реформування державної системи моніторингу довкілля передбачено Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної системи моніторингу довкілля, інформації про стан довкілля (екологічної інформації) та інформаційного забезпечення управління у сфері довкілля» від 20 березня 2023 року № 2973-IX, що набирає чинності через шість місяців з дня скасування чи припинення воєнного стану. Як справедливо зазначає О.В. Донець, відсутність єдиного підходу до комплексної оцінки стану довкілля, що зазнає серйозної, широкомасштабної/тривалої шкоди в Україні, значно ускладнює формування доказової бази задля отримання в по-

дальшому репарацій від РФ. Оскільки моніторингові дані використовуються під час доказування задля підтвердження певного довоєнного стану природних об'єктів. Саме відсутність даних довоєнного моніторингу, а також сумніви щодо якості зроблених аналізів, їх трактування та порівняння даних стали причиною труднощів в доказуванні причинного зв'язку між забрудненням підземних вод в Кувейті та незаконним вторгненням Іраку у 1990 році, що стало причиною значного зменшення розміру претензії, висунутої Кувейтом [13].

На виконання пункту 8 Формули миру (протидія екоциду) Президента України було створено Міжнародну робочу групу щодо екологічних наслідків війни, яка представила 10 лютого 2024 року Екологічний договір для України, що містить уніфікований підхід до оцінки впливу російської війни в Україні на довкілля, визначатиме підходи до компенсації за заподіяну шкоду, а також пропозиції щодо «зеленого» відновлення навколишнього середовища. До реалізації основних положень Екологічного договору також будуть залучені країни-партнери, міжнародні організації та експерти, що в майбутньому забезпечить притягнення до відповідальності Російської Федерації за шкоду довкіллю України [14, с. 7].

Висновки. Отже, фіксація та документування екологічних злочинів, вчинених рашистами, притягнення держави-агресора до відповідальності (із застосуванням національних та міжнародно-правових механізмів), формування міжнародного компенсаційного механізму, імплементація у національне екологічне законодавство концепції екосистемних послуг, реформування державної системи моніторингу довкілля, відновлення довкілля є безсумнівними пріоритетами державної екологічної політики.

Україна має створити компенсаційний механізм екологічної шкоди, заподіяної внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Безперечно, він буде безпрецедентним, оскільки безпрецедентною є нинішня російсько-українська війна. Компенсаційний механізм, включатиме такі компоненти: міжнародний реєстр збитків, завданих збройною агресією Російської Федерації; компенсаційну комісію (яка розглядатиме індивідуальні заяви про компенсацію Росією збитків від громадян, компаній та держави) та компенсаційний фонд (який накопичуватиме кошти для виплати рішень комісії, в тому числі за рахунок конфіскованих російських активів). В основу майбутнього компенсаційного механізму має бути покладено «підхід екосистемних послуг», що дозволить значно збільшити суму компенсації, що сплачуватиме Російська Федерація Україні. Як вірно зазначає міністр захисту довкілля та природних ресурсів України Руслан Стрілець, «росія – головний екологічний терорист нашого часу. росія має заплатити за кожний зруйнований шматок землі, кожен забруднену краплю води, кожне спалене дерево. росія має заплатити українському народу та всій міжнародній спільноті» [15].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Завдана довкіллю шкода внаслідок війни вже перевищує 2,4 трильйона гривень. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3850599-zavdana-dovkillu-skoda-vnaslidok-vijni-vze-perevisue-24-triljona-strilec.html> (дата звернення: 05.06.2024).
2. «Весь світ страждає через російсько-українську війну» - Президент Єгипту відкрив саміт з питань клімату. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/jehypet-kliman/6823486.html> (дата звернення – 05.06.2024).
3. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 05.06.2024).
4. Вереша Р.В., Кучинська О.П., Ковтун О.М. Екоцид у національному та міжнародному кримінальному праві: сучасні виклики та перспективи нормативно-правового регулювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. Випуск 78. Ч. 2. Ужгород, 2023. С. 152–159. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/56244/1/286116-%d0%a2%d0%b5%d0%ba% d1%81%d1%82%20%d1%81%d1%82%d0%b0%d1%82%d1%82%d1%96-660016-1-10-20230820.pdf> (дата звернення: 05.06.2024).
5. Вплив збройних конфліктів на довкілля. Нова довгоочікувана резолюція ПАРЕ. URL: <http://epi.org.ua/announces/pryjnyattya-parye-rezolyutsiyi-vplyv-zbrojnyh-konfliktiv-na-dovkillya/> (дата звернення: 05.06.2024).
6. Україна почала збирати дані для Міжнародного реєстру збитків, завданих агресією РФ. URL: <https://espresso.tv/ukraina-pochala-zbirati-dani-dlya-mizhnarodnogo-reestru-zbitkiv-zavdanikh-agresieyu-rf> (дата звернення: 05.06.2024).

7. Міжнародний реєстр збитків, завданих агресією РФ проти України, – створено. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/mijnarodniy-reestr-zbitkiv-zavdanih-agresieyu-rf-proti-ukraini-stvoreno> (дата звернення: 05.06.2024).
8. Про встановлення Розширеної часткової угоди про Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України. Резолюція СМ/Res(2023)3. Прийнята Комітетом Міністрів 12 травня 2023 року на 1466-му засіданні заступників Міністрів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/961_001-23#n4 (дата звернення: 05.06.2024).
9. Міжнародний механізм компенсації збитків та контр-заходи держав-членів в рамках прийнятої Резолюції ПАРЄ https://biz.ligazakon.net/analytics/227343_mzhnarodniy-mekhanizm-kompensats-zbitkv-ta-kontr-zakhodi-derzhav-chlenv-v-ramkakh-priynyato-rezolyuts-par (дата звернення: 05.06.2024).
10. Міжнародний суд. Вебсторінка справи «Певна діяльність, проведена Нікарагуа у прикордонній зоні (Коста-Ріка проти Нікарагуа)». URL: [Certain Activities Carried Out by Nicaragua in the Border Area \(Costa Rica v. Nicaragua\)](https://www.icj-cij.org/cases/12721) (icj-cij.org) (дата звернення: 05.06.2024).
11. Міжнародний суд. Вебсторінка справи «Збройні дії на території Конго (Демократична Республіка Конго проти Уганди)». URL: [Armed Activities on the Territory of the Congo \(Democratic Republic of the Congo v. Uganda\)](https://www.icj-cij.org/cases/12722) (icj-cij.org) (дата звернення: 05.06.2024).
12. The United Nations Compensation Commission (UNCC). URL: <https://uncc.ch/home> (дата звернення: 05.06.2024).
13. Донець О.В. Особливості повоєнного відновлення України: еколого-правовий аспект. *Еколого-правова безпека суверенної держави в умовах воєнного стану: матеріали наук.-практ. онлайн-конференції (Харків, 8 груд. 2022 р.) / за заг. ред. А.П. Гетьмана; МОН України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Каф. екол. права, Каф. права Європ. Союзу, Рада молодих вчених.* Харків: Право, 2022. С. 52-58.
14. Механізми міжнародних репарацій за екологічну шкоду: компенсаційний механізм для України Аналітичний огляд. URL : <https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2024/04/Комп.-Ком.-dlya-Ukrayiny.pdf> (дата звернення: 05.06.2024).
15. Дайджест ключових наслідків російської агресії для українського довкілля. URL: <https://mepr.gov.ua/news/40672.html> (дата звернення: 05.06.2024).